

שׁוֹ"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 111

דיני ארבע תעניות

בעשרה בטבת תקנו חכמים תענית מפני שבאותו יום בא נכודנצר מלך בבל עם חילותיו לצור על ירושלים, וממצור זה התחילה הפורענות שהובילה בסיומה לחורבן בית המקדש הראשון וגלות השכינה. ואמנם בימי בית שני המצור התחיל בתאריך אחר, אולם תחילת חורבן בית המקדש ומלכות ישראל היתה בעשרה בטבת לפיכך קבעו חכמים להתענות ביום זה.

יום התענית הינו יום של חשבון נפש ותשובה, והתענית היא הכנה לתשובה לפי שהיא מכניעה את גשמיות הגוף העכור. וחייב כל אדם ביום זה לערוך לעשות חשבון נפש ולפשפש במעשיו, והיה מיצר ונאנח על צרות ישראל ועל גלות השכינה, כי אין התענית עיקר אלא התשובה התפילה והצדקה, כמו שכתוב באנשי גינונה "וירא ה' את מעשיהם" ואמרו חז"ל: את שקם ותעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם¹. ובזכות התשובה נזכה בקרוב לקיום הנבואה של זכריה "כה אמר ה' צבאות: צום הרביעי צום החמישי צום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמגדים טובים והאמת והשלום אהבו"².

הסנדק, המוהל ואבי הבן, וכן חתן וכלה בימי 'שבע הברכות' - חייבים להתענות מתחילה ועד סוף התענית כמו כל הציבור, ואסור להם לפרוש מן הציבור²⁵. אולם, אם חלו צומות אלו בשבת ונדחו ליום ראשון, בעלי השמחה הנ"ל אינם צריכים להשלים את התענית עד סופה, אלא מתענים עד חצות, ועדיף שיתענו עד אחר המנחה²⁶, ואסור להם להחמיר על עצמם מפני שיום טוב שלהם הוא²⁷.

מתי מתחיל ומסתיים הצום? והאם מי שמחמיר בצאת השבת כו"ת צריך להחמיר גם בשאר צומות להוציאם לפי זמן ר"ת?

חיוב התענית הוא מומן עלות השחר עד צאת הכוכבים²⁸. זמן עלות השחר: זמן עלות השחר הוא כ- 72 דקות זמניות קודם הנץ החמה, ויש שכתבו שטוב להחמיר שלא לאכול 90 דקות זמניות קודם הנץ לפי הדעות שהיא זמן עלות השחר²⁹. מכל מקום, כיון שצומות הללו מדרבנן יש לסמוך לכתחילה על ההלכה הפסוקה בדיני שזמן עלות השחר הוא 72 דקות זמניות קודם הנץ ולא קודם לכן³⁰.

זמן צאת הכוכבים: המנהג הרווח ברוב המקומות להמתין עד צאת הכוכבים כדעת הגאונים - שהם שמונה עשרה דקות זמניות אחר השקיעה. למעשה, גם המחמירים בכל ענייניהם לחשב את צאת הכוכבים כדעת ר"ת (שהם 72 דקות לאחר השקיעה) - רשאים להקל בתענית דרבנן ולהוציאם כצאת הכוכבים של הגאונים. מלבד קהילות שמסורת בידם לנהוג כדעת ר"ת מן הדין ולא משום חומרא בעלמא (כפי שנהוג בסחירות וקלויזנבורג), שיש להם להתענות עד צאת הכוכבים שלפי דעת ר"ת³¹.

מי שהתעורר קודם עלות השחר של יום הצום, האם רשאי לאכול ולשתות אחר שכבר ישן שנת קבע?

הישן על מטתו שנת קבע בליל התענית, וקם משנתו קודם עלות השחר - אסור לו לאכול או לשתות, ודינו כמי שקיבל עליו את הצום, שהרי ע"י השינה הפסיק והסיח דעתו מאכילה ושתיה. אך אם התנה קודם שהלך לישון שבידעו לקום קודם עלות השחר ולאכול או לשתות - אזי מותר לו לאכול ולשתות עד עלות השחר³².

כמו כן, מי שעבר ניתוח בהרדמה כללית אפילו ניתוח קל ופשוט, ומתהלך על בוריו אין לו להתענות תוך שלושה חודשים מניתוח¹⁴.

ויש למורה הוראה להיות שקול ומדוד קודם שמורה להתענות, כי דרך ישראל קדושים להתאמץ ולהתענות אף כשיש חשש חולי, וקשה לסמוך שאם ירגישו חולשה יקלו לעצמם ויאכלו¹⁵.

חולה הפטור מן התענית האם צריך להקפיד לאכול בשיעורים, או בתענית שעות? והאם צריך להשלים תעניתו לכשיבריא?

כתבו הפוסקים שחולה הפטור מן התענית, אינו נכלל בכלל התקנה להתענות והרי הוא פטור מעיקרו¹⁴, לפיכך מי שקיבל הוראה לאכול אוכל כרגיל ואינו צריך להקפיד לאכול פחות מכשיעור, ומותר לו לאכול אף יותר מכדי צורכ¹⁵. מכל מקום לא יתענג באכילתו בבשר ויין, כדי שיהיה שותף עם הציבור באבל¹⁶.

כמו כן, מי שפטור מן התענית אינו צריך להתחיל בתענית שעות¹⁷, אלא יאכל כרגילו בכל יום. ומכל מקום ראוי ונכון שיאכל בצנעא, כדי שלא יבוא אחרים להקל או לחושדו¹⁸, מטעם זה לא יאכל מאכלים המדיפים ריח מפיו¹⁹, וכן כשמהלך בין הבריות לא יראה כשעור טוב לב - שלא יהיה ניכר שהוא אכילה²⁰. מי שפטור מן התענית, טוב שיפדה את התענית במעות לצדקה²¹, ומכל מקום אינו צריך להשלים את התענית בזמן אחר²².

האם מותר לאכול סעודה גדולה יותר מהרגלו בלילה שלפני התענית?

בליל התענית יש שנהגו להחמיר שלא לאכול יותר מהרגלם כדי שירגישו יותר את צער התענית, ורק באדם תשוש הקלו לאכול יותר מהרגלו כדי שלא תזיק לו התענית²³. אולם אין זה אלא מידת חסידות בעלמא, ולכן כל שכוונתו לאכול כדי שיהיה לו כח להתענות למחרת, וכדי שלא תזיק לו התענית, אין בזה כל חשש²⁴, ובפרט בדורות חלופים אלו.

חתן וכלה בימי שבע הברכות, וכן מוהל, סנדק ואבי הבן האם צריכים להתענות?

צומות אלו כשחלים בזמנם, גם בעלי השמחה כגון:

האם צריך להכריז הכרזה על התענית בשבת שקודם התענית כמו שמכריזים בראש חודש?

למנהג בני ספרד בשבת שקודם תענית עשרה בטבת ו"ז בתמוז אחר קריאת הפטורה קודם 'אשרי' מכריז שליח הציבור על יום הצום, כדין הכרזת ראש חודש, בנוסח המוכר בסידורי הספרדים, (מלבד צום תשעה באב, צום כיפור, תענית אסתר, וצום גדליה שלא נהגו להכריז עליהם מפני שהם ידועים ומפורסמים לציבור), אולם מנהג אשכנז שאין מכריזים בציבור על שום תענית³.

מי הם החייבים והפטורים מן התענית?

אנשים וגושים מגיל צמנות - חייבין להתענות בתענית אלו ואין להן לפרוש מן הציבור⁴.

יש שנהגו להקל לנשים ונערות בג' תעניות הללו חוץ מיום כיפור ותשעה באב⁵, אך דעת רוב הפוסקים שאין למנהג זה יסוד בהלכה, ואין להקל להם אלא במקום צורך כמו שנבאר בע"ה⁶, וכל המצער עצמו עם הצבור וזכה ורואה בנחתם ציבור⁷.

מלבד חולים או נשים עם צורך מיוחד שפטורות מתענית אלו, שהם בכלל מצטערות.

חולה שאין בו סכנה אם חייב בתענית? ומי נקרא חולה שאין בו סכנה לעניין זה?

חולה שאין בו סכנה פטור מלהתענות, ואסור לו להחמיר על עצמו ולהתענות מחשש שע"י התענית יוחמר מצבו ויבוא לידי סכנה⁸. כמו כן, אנשים תשושי כח או זקנים מופלגים שהתענית קשה עליהם ולדעת הרופאים התענית יכולה לגרום להם להירדדות במצבם הבריאותי - הרי הם פטורים מן התענית, אף אם כעת אינם חולים⁹.

גדר חולה שאין בו סכנה: חולה שנפל למשכב ואין בו סכנת חיים, כגון: מי שיש לו כאבי ראש חזקים המצריכים שינה או נטילת משככי כאבים, או כאבי בטן, הקאות, סחרחורות או חולשה כללית יותר ממה שמרגישים שאר האנשים הצמים - כל אלו פטורים מלהתענות¹⁰.

חולים שיש בהם סכנה - גם אם מתהלכים על בורים כאחד האדם - פטורים מלהתענות, כגון מי שעבר התקף לב או אירוע מוחי, וכן הנוטל אנטיביוטיקה עקב דלקת, וכל שכן הלקוח כדורים לרפואת נפש - כל אלו פטורים מן התענית¹¹.

1 משנ"ב סימן תקטס ס"א.
2 זכריה פרק ח פסוק טו.
3 שו"ע ורמ"א סימן תקט ס"ד, ובטעם הדבר עיין בהגר"א, חו"ע עמוד ת. ילקוט יוסף סימן תקטס ס"ז.
4 שו"ע סימן תקט ס"א.
5 ספר דרך צדיקים פ"ה אות מד בהגהות יוסף אברהם בשם מהר"ד משדלובצא, וספר פסקי תשובה חלק דברי חכמים סימן ח, שו"ת צבי תפארת מונקאטש סימן מה בשם רבו הגה"ק משניאנא, והליכות שלמה תעניות עמוד את באורחות הלכה אות טו בשם הגרש"ז ארבע, אולם בספר שלמי מונע להגרש"ז ארבע עמוד תער כתב שבירושלים נהגו האשכנזים להקל לכל הנשים בתענית ו"ז בתמוז שהוא צום ארוך בימי הקיץ, ובטבריא נהגו להקל לנשים בכל התעניות, ומכל מקום הגרש"ז לא הסכים לזה וכתב שיש להורות לנשים להתענות, אלא כשכח שאם יש סיבה להקל, שייך להקל להם.
6 עיין פסקי תשובות סימן תקטא הלכה א', ילקוט יוסף הלכה לו.
7 נגמרא תענית ל' ע"ב, ואמרו שם דף י"א ע"א בזמן שיראל שרונים בצער ופירש את אחד, מלאכי השרת מניחים ירידה על

ראשו, ואמרים פלוגי זה פירשו מן הציבור יזו רצון שלי יראה בנחתם ציבור, עיי"ש עוד, שו"ע סימן תקעד סעיף ה'.
8 משנ"ב סימן תקט ס"ד.
9 כה"ח סק"ו, ערוך השולחן ס"א שו"ת אגרות משה ח"ד סימן קיד.
10 אשל אברהם בוטשאטש סימן תקט, ספר הליכות אבי ישראל תעניות בשם הגר"י פ"ש.
11 שם.
12 שם, פסקי תשובות סימן תקט א' ב, ובהרדמה מקומית הכל לפי ראות עיני המורה.
13 הליכות שלמה תעניות פ"ג הערה 12 בשם הגרש"ז ארבע.
14 כלשונו השו"ע סימן תקט ס"ו לענין תשעה באב שבמקום חולי לא נזרז רבנן.
15 הגר"ג קרליץ חוט שני שבת ח"ד עמוד רנה.
16 עיין סימן תקט סעיף ה', ומשנ"ב סימן תקט ס"ה.
17 שו"ת אבני נזר א"ח סימן תקט, ספר מועדים ומונים ח"ה סימן שלה שמעון כן מהגר"י בשם אביו הגר"ח.

18 מטה אפרים סימן תרב סעיף כב, שו"ת מנחת אלעזר ח"ג סימן ג', על פי הגמרא בעירובין מא ע"א.
19 מנ"ח סימן תקעד א"א ס"ד.
20 מנ"ח סימן תקעד ס"ד והבאו דבריו במשנ"ב שם סק"ו.
21 מטה אפרים סימן תרב סעיף כג.
22 באה"ל סימן תקט ד"ה אין, ודלא כאילהי רבה שכתב שפרעו אחר כך, וכן הוא בשו"ת מהרש"ם ח"ד סימן קכ, ושו"ת התעוררות תשובה תאו"ח סימן שלב.
23 א"ר סימן תקט סק"א, כה"ח סימן תקטס ס"א בשם הגר"ה.
24 רמ"א בירושלמי שם סימן תקטס עמוד רוב העם התרבות קצת בסעודה שלא יזיק עליה התענית, וא"ר סימן קנב ס"ק י"ב יכל שמכון לרשם שמים שלא יזיק לו התענית, נגמרא נדרים טו ג"כ וירושלמי הירוש' שם, שו"ת בצל החכמה ח"ב סימן מה.
25 כיון שרגל שלו רגל יחיד מדרבנן, ותענית אלו הם של רבים, אחי אבלות של רבים, ודחי רגל דרבנן, ועוד שמקרא מלא דיבר בכתוב "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחת", סימן תקטא באה"ל ד"ח חייבים להתענות. ילקו"י סימן תקט סעיף מ'.
26 שו"ע סימן תקטס ט"ו, ילקו"י שם, ואם לאחר המנחה עדיין

אך לדעת המקובלים ועל פי זוהר הקדוש, מי שישן שינת קבע אינו רשאי לטעום מאומה מחצות הלילה ואילך, גם אם התנה קודם שנכנס לישון, ונכון לזוהר בזה לכתחילה³³. ולמעשה, מי שזוקק לאכילה ושתיה מחמת חולשה או רעב יש להקל לו לאכול אם יתנה קודם שישן שדעתו לאכול ולשתות כשיקום קודם עלות השחר³⁴.

לגבי שתיה: יש שכתבו שגם בשביל שתיה בלבד צריך להתנות קודם שישן, ויש מקילים בשתיה כיון שדעת כל אדם לשתיה אחר השינה והרי הוא כאילו התנה, ולכתחילה ראוי להחמיר ולהתנות גם בשביל שתיה בלבד³⁵.

מי שעשה תנאי כנ"ל קודם שנכנס לישון, והתעורר חצי שעה קודם עלות השחר האם יכול לאכול אכילת קבע לחם או עוגה?

אסור להתחיל לאכול אכילת קבע מחצי שעה קודם עלות השחר³⁶. משום שאז זמן חיוב קריאת שמע³⁷. אכילת קבע פירושה - אכילת פת או מיני מאפה מעל 50 גרם. מכל מקום, פירות ירקות ושאר מיני קטניות וכן שתיה יכול לאכול ולשתות ללא הגבלה עד עלות השחר³⁸.

האם מותר לצחצח שיניים או לשטוף את הפה ביום התענית?

הקם בבוקר ורוצה לשטוף פיו כדי שלא יהיה לו ריח רע מהפה, כאשר יש צורך ומשום כבוד הבריות התיירו לו לשטוף את פיו במעט מים באופן ששטוף את פיו בפחות משיעור רביעית בכל פעם, וזוהר שלא לבלוע מים בעת השטיפה. במקום צער גדול התיירו לצחצח את השיניים גם עם משהכ³⁹.

האם יש עניין להנך את הקטנים לצום תענית שעות?

אין חיוב להנך קטנים להתענות גם לא בתענית שעות, ורשאים הקטנים לאכול ולשתות כדרכם בשאר הימים⁴⁰, ויש שהחמירו בקטנים שיש להם דעת ומבנים עניין אבלות שישתתפו עם הציבור ויאכלו רק מזון מצומצם כדי קיום הגוף⁴¹. אולם כתבו הפוסקים שבזמננו לא נהגו כן, ואין למנוע מהקטנים ממאכלם הרגיל להם בכל יום, מלבד ממתקים ושאר מיני עינוגים שראוי למנוע מהם כדי שיתפנו עם הציבור באבלם⁴².

יש קהילות שנהגו להרגיל את הקטן קודם שיכנס לעול מצוות להתענות בשלוש תעניות הסמוכות לגיל מצוות, אולם אין למנהג זה מקור בפוסקים, ואין צריך לחוש לו⁴³.

בן י"ג שלא הביא ב' שערות, יש שכתבו שפטור מג' תעניות דרבנן⁴⁴, אולם למנהג האחרות להם להתענות, ובנער חלוש אפשר להקל⁴⁵.

האם מותר לפתוח מסעדה או דוכן לממכר מזון מהיר ביום צום באופן שיתכן שיאכלו בה אנשים החייבים בתענית שאינם שומרים תורה ומצוות?

בעלי מסעדות, חנויות פלאפל, פיצה ושאר דוכני ממכר מזון מהיר (שדרך הקונים שם לאכול מיד ולא לאחר זמן) - ראוי ונכון שימנעו מלפתוח חנויות אלו בימי התענית, כדי לא להשגיל את הציבור.

ויש ללמד זכות על אותם שפותחים ביום הצום, מאחר ומעיקר הדין אין בזה איסור משום "לפני עוור", שהרי אם הוא לא יפתח יאכלו הקונים במקום אחר, ופעמים

ששאר המקומות הפתוחים אינם כשרים כדבעי, כמו כן, יתכן שהקונה הוא חולה הפטור מן התענית, או שזוהר לצורך חולה או כדי לאכול אחר צאת הצום. ומכל מקום, ראוי שישומו שלט גדול במקום הניכר לעין שיהיה כתוב בו שהיום יום צום על פי ההלכה בכל תפוצות ישראל⁴⁶.

האם מותר להתרחץ ביום התענית? והאם יש עניין לנהוג חומרא בשאר העינוגים כמו בתשעה באב?

בשאר צומות חוץ מתשעה באב ויום הכיפורים מותרים ברחיצה, סיכה ועלילת הסנדל⁴⁷, ולא החמירו בתעניות אלו בשאר העינוגים לפי שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בזה. ויש שכתבו שבעל נפש יחמיר לעצמו בשאר העינוגים הללו, מלבד נעילת הסנדל שאין צורך להחמיר. וכן אם חל עשרה שבט בערב שבת מותר לרחוץ מפני כבוד השבת⁴⁸, ויש חולקים וסוברים שאין להחמיר בזה אף לבעל נפש⁴⁹.

מי שעובד בעבודת כפיים מייגעת ומוכרח לשתות כדי שלא להיכנס לסכנה של איבוד נזולים, האם מותר לו לעבוד ביום הצום?

מי שעובד בעבודת כפיים מייגעת ויודע שאם יעבוד ביום התענית יוכרח לשתות בכדי שלא להיכנס למצב סכנה של איבוד נזולים, ובפרט בימים המים - ראוי ונכון שימנע מלעבוד ביום התענית כדי שיוכל להתענות ולהשתתף עם הציבור באבלם.

מכל מקום אם הוא עובד בעבודה חיונית או שאין באפשרותו לקחת יום חופש (כגון מערך הרפואה והצלת חיים, ביטחון וכדומה) - רשאי לעבוד, וכשיגיע למצב של חולשה או חולי באופן שפוטרו מהתענית - יהיה רשאי לאכול ולשתות כדי שלא יסתכן⁵⁰, ויש שכתבו שראוי שיתנה לכתחילה בשיעורים שבכך לא יגיע למצב שיצטרך לשתות כרגיל ולהפסיד את התענית⁵¹.

האם יש להימנע מטיפול רפואי בערב התענית, שמתמנו לא יוכל לצום?

יש אומרים שמותר לעשות טיפול רפואי כגון ניתוח וכדומה בערב התענית, אף שמתמנו כן לא יוכל להתענות למחרת, מאחר שאינו מתכוון לזה. אך אם אין הטיפול דחוף ואין צער בעיכוב הטיפול, נכון יותר לדחות את הטיפול לאחר התענית⁵².

האם אונן חייב בתענית ציבור?

אונן חייב לצום בתענית ציבור, כיון שהוא בשב ואל תעשה⁵³ אך אם על ידי שיתענה ייחלש ולא יוכל לטפל בקבורת המת, פטור מלהתענות⁵⁴. כיום שמוסרים את המת לטיפול צוות החברה קדישא צריך האונן להתענות בכל מצב⁵⁵.

נטל פרי בידו ביום צום ושכח ובירך עליו, האם יטעום מעט מהפרי כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה או שיאמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"?

נחלקו האחרונים באדם שטעה ובירך על דבר מאכל ביום התענית, ויש שכתבו שיאמר ברוך שם וגו' ולא יעבור על איסור דרבנן של אכילה ביום התענית⁵⁶, ויש חולקים וסוברים שכיון שאיסור ברכה לבטלה לדעת רוב הפוסקים הוא מן התורה, אזי עדיף שיטעם מעט מהמאכל (פחות מכשיעור) שאין זה מבטל ממנו שם תענית, מאשר יעבור על איסור תורה של ברכה לבטלה⁵⁷.

מי שאכל או שתה טענות ביום התענית האם יש עניין שימשיך בתעניתו עד סוף היום?

אדם ששכח ואכל בתענית אפילו אם אכל הרבה⁵⁸, יש לו להמשיך ולהתענות עד סוף היום⁵⁹, ויכול לומר עננו בתפילתנו⁶⁰, ואינו צריך להשלים יום אחר⁶¹.

מי שאינו מתענה האם רשאי לעלות חזן? ומה הדין אם אין בציבור עשרה שמתענים האם אומרים "עננו" בתפילה?

שליח ציבור שאינו מתענה מכל סיבה שהיא, לא יעבור לפני התיבה, כיון שאינו יכול לומר ברכת "עננו" בחזרת הש"ץ⁶², ואם אין שליח ציבור אחר רשאי לעלות כדי שלא יבטלו מעניית קדיש וקדושה, אך לא יאמר "עננו" בכרכה בפני עצמה אלא אומרה ב"שומע תפילה". כמו כן, במקום שאין עשרה שמתענים אומר השליח ציבור "עננו" בברכת "שומע תפילה" בלבד⁶³.

האם נושאים הכהונים כפיהם במנחה של התענית, ומה הדין אם מתפללים מנחה מוקדמת?

בכל ימות השנה אין הכהנים נושאים את כפיהם בתפילת המנחה, מחשש שמת הכהנים שתו יין בסעודה שקודם המנחה וישארו את כפיהם כשהם שתוי יין ויעברו באיסור. אולם בתעניות שהיו מתפללים בהן תפילת נעילה, כמו ביום הכיפורים ובתעניות על הגשמים - מברכים ברכת הכהנים בתפילת נעילה, שהיאיל והם בתענית - אין חשש שכרות. אך במנחה של אותן התעניות לא נשאו כפיים, שמא ילמדו מזה טעות שנושאים כפיים גם במנחה שבמזמורת החול⁶⁴.

בתעניות ציבור שאין מתפללים בהן נעילה, אם מתפללים מנחה בזמן שעת נעילה (כמו שיתבאר) - הכהנים נושאים כפיהם במנחה⁶⁵. אך אם מתפללים מנחה מוקדמת יותר, כיוון שתפילת מנחה אינה בזמן המיוחד לתפילת נעילה, לא ישאו את כפיהם, ולדעת הספרדים גם אין לומר "אלוקינו ואלוקי אבותינו...". אולם מנהג האשכנזים לומר במנחה מוקדמת "אלוקינו ואלוקי אבותינו"⁶⁶.

לפיכך, נכון לקבוע את תפילת המנחה של התענית בזמן שבו יוכלו לכות במצוות ברכת הכהנים, שהוא חצי השעה הסמוכה לשקיעת החמה, שזה הזמן המוכרח לתפילת נעילה ולא קודם לכן. ויש מקילים גם מפלג המנחה⁶⁷. ויש אומרים שגם במנחה גדולה יכולים לשאת כפיים, שהרי אין חשש שכרות. מכל מקום אין זה דעת רוב הפוסקים⁶⁸.

האם כהן שלא מתענה יכול לעלות לישא כפיו עם שאר הכהנים שמתענים? ומה הדין אם אין ששה שמתענים בקהל האם נושאים כפיים במנחה?

כהן שאינו מתענה לא יעלה לדוכן יחד עם שאר הכהנים, וצריך הוא לצאת מבית העלטה בעת נשיאת הכפיים כדי שלא יחשוך אותו ככהן פסול. גם אם אין ששה אחר מלבדו, לא יעלה⁶⁹. ויש אומרים שיעלה⁷⁰.

אם אין בבית הכנסת ששה מתענים, אין אומרים נשיאת כפים במנחה, גם אם יש שם כהן - לא יעלה לדוכן⁷¹.

בסיום התענית האם חייב להתפלל ערבית קודם שבירת הצום?

כשהגיע זמן סיום הצום מותר לאכול ולשתות אף שעדיין לא התפלל ערבית, אך אם אוכל יותר מכביצה פת או מזונות צריך להעמיד שומר, כדי שלא ישכח מלהתפלל ערבית⁷².

אפרים סימן תרב סכ"ד, ויש שכתבו שיתענה בה'ב, מהר"ל הובא במג"א סק"ד, ויש שחילקו בין אם שנה לגמרי מהתענית, ויש שחילקו בין שנגה להודי ואכל, פסקי תשובות סימן תקס"ח.
62 שו"ע סימן תקט"ו סעיף ה', וכן יעשה גם ש"ץ שמוכרח לעלות חזן בשחרית ואינו יודע אם יוכל להמשיך בתענית מחמת חולשתו, ילקו"י עמוד קמ"א.
63 שו"ע שם סעיף ו'.
64 גמרא תענית כו, ב.
65 שו"ע סימן קכ"ט סעיף א'.
66 שו"ע סימן תקט"ו סעיף ה' א"י, וליכנס חלק מן הציבור לתפילה פרק י' דבר הלכה אות כ"א. הגר"מ טיקוצ'ניצקי לוח אר"י כ"ח גדליה.
67 שו"ע אור לציון (ח"ב פרק ח תשובה יב).
68 לחז"ל (א"ר"ח) כ' גם במנחה גדולה יכולים לשאת כפיים, שבת הלוי חלק ח סימן כ"א א"י, ובש"ר אר"ץ צבי ח"א ר"ק כאשר מתפללים מנחה בזמן הראוי לנעילה, שהוא מוקד לשקיעה, ונושאים כפיים. כ"כ ברב פעלים א"ח ה' ס"ה קכ"ט, י' לוח א"י לגר"מ טיקוצ'ניצקי, פסקי תשובות סימן קכ"ט.
69 ח"ח סימן קכ"ט.
70 לוח א"י, וליכנס חלק מן הציבור לתפילה י' י"ג. לשיטת אפילו אין שם שני כהנים בלעזי, יעלה.
71 ע"י פסקי תשובות סימן קכ"ט.
72 פסקי תשובות סימן תקס"ט סוף ה"א.

51 ילקוט יוסף עמוד נו-נו.
52 ילקוט יוסף עמוד נד.
53 שו"ע סימן תרמ"ט סוף מ"ח, וחולקו בין זה מנטיילת ידדים ואכילה קודם הבדלה, ששם האיסור אכילה נובע מכת שמוטל עליו מעשה מצווה.
54 נטעי בבריאל עמוד קפ"ה.
55 ילקוט יוסף עמוד מה.
56 מהר"ש"ם בדעת תורה, שערי תשובה סק"א, כה"ח סימן עמוד פ"ה.
57 שו"ע סימן תקס"ט, ו"ב"א ח"ב ח"ד סימן ה' סוף פ"ה.
58 שו"ע סימן תקס"ט סוף א', ובש"ר אר"ץ צבי ח"א סימן ע' ביאר שמלכד שיש מצווה להתענות, יש גם איסור אכילה כדי לתקן את גופו, ואיסור זה נוהג בכל כית שמושיג לאכול.
59 שו"ע סימן קכ"ט.
60 שו"ע סימן קכ"ט.
61 אם לא שוכחונו להפירה על מה שאלל ביום התענית שם להורות בשו"ע להתענות יום אחד, ובחלוש יעלה בדקדק. משנ"ב סק"ח. כה"ח סימן תקס"ט סוף מ"ה.

41 הרמ"ע מפאנו סימן קיא, משנ"ב שם.
42 ברכ"י להחיד"א סימן תקס"ט סוף א', כה"ח סק"ט, ש"ת באר משה ח"ח סימן צ"ה, הליכות שלמה עמוד שצח, ילקו"י עמוד צ"ג.
43 הליכות שלמה תענית פ"ג דבר ההלכה אות ו', ואחרות ההלכה הערה 11, עמוד צ"ג.
44 מג"א סימן תרמ"ט סוף א', פמ"א א"א שם סק"א, הגר"ז שם סוף משנ"ב שם סוף ג'.
45 פמ"ג סימן תק"א סוף א', באה"ש שם ד"ה הכל, וביטוב הסתירה בדבריהם ענין ילקו"י עמוד צ"ה כמה תירוצים, ולמעשה כתבו השבט הלוי ח"ו סימן קכ"ב ובח"י סימן פ"א, וכע"ז בשו"ת באר משה ח"ח סימן צו, לחלק בין נער כחוש לבריא, כיון שמעיקר הדין פטור מן התענית.
46 ילקוט יוסף עמוד ע"א, ובפסקי תשובות סימן תקס"ט סוף א' חמ"ד המהיר בזה יותר.
47 שו"ע סימן תק"ט סוף ב'.
48 משנ"ב שם סוף א' וכן כתבו בה"ח השל"ה ועוד, ובשעה"צ סוף ח' כתב להקל בצונן, ובשעה"צ א"ח הביא בשם השל"ה להחמיר אף ליל התענית, ויש שכתבו להחמיר גם לבני תוספתא בני תענית ענין ילקו"י עמוד ל"ט.
49 נתינת תשובה סימן תקס"ט, חו"ע עמוד כא ובשעה"צ שם.
50 ארורות משה ח"ד סימן קעד, פסקי תשובות סימן תק"ג ח"ג.

33 משנ"ב סימן פ"ט סוף כ"ה, ועוד אחרונים.
34 אור לציון ח"ב פ"ו תשובה ח', פסקי תשובות סימן תקס"ט הלכה א'.
35 השו"ע בסימן תקס"ט סוף א' כתב להחמיר והרמ"א פסק להקל, והמשנ"ב סוף א' כתב בשם האחרונים שכתב החולק ראו להחמיר ולהתנות אף לשתיה כדעת השו"ע, אכן אם רגיל לשתות אחר השינה יש להקל. ענין ילקו"י סימן תק"ט עמוד לו, כ"ה.
36 משנ"ב בסימן פ"ט סוף א', ועוד בשעה"צ סימן רפ"ו סוף א' וכן התחיל קודם חצי שעה יכול להמשיך באכילתו עד עלות השחר, כמבואר בשו"ע סימן ו'לה לענין תפילת ערבית.
37 ילקו"י סימן תק"ט עמוד לו, כ"ה.
38 הגר"ח קניבסקי אישי ישראל תשובה פ"ב בסוף הספר, ובילקוט יוסף סימן תק"ט הלכה ב' כתב להקל בתפילה מוזנות, כמו אטריית או דסית, ויש שכתבו להקל בזה שיאכל כדי שיקום גם אכילת פת, כיון שכל אכילתו עתה משום שיש תענית מעלת השחר, אם כן וודאי יכיר ואין חשש שימשיך באכילתו. שו"ת בצל ההכמה ח"ג סימן נ"ב.
39 מהר"ל במנהגים עמוד רסה, ערוך השולחן סימן תקס"ט חו"ע עמוד כ', ובשני עוד פסקי תשובות שם ח"א, וילקו"י עמוד ק"ח. ובתשובה באב"ש להחמיר יותר, וכיון כיפור אין להקל עליו.
40 משנ"ב סימן תק"ט סוף א', חו"ע עמוד לו ובשעה"צ שם באורך, ויש חולקים ענין כה"ח סימן תקס"ט סוף כ"ג.